

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA “MEHNAT” KONSEPTINING QADIMIY ILDIZLARI

(maqollar, adabiyot va diniy matnlar asosida qiyosiy tahlil)

Pyosxonova Sabinabonu Ixtiyorjon qizi,

Farg‘ona davlat unversiteti talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18747482>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillarida “mehnat” konseptining qadimiy ildizlari xalq maqollari, adabiy manbalar va diniy matnlar asosida qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida mehnat konseptining semantik tuzilmasi, baholovchi xususiyatlari hamda milliy-madaniy jihatlari aniqlanib, o‘zbek va ingliz madaniyatidagi o‘xshash va farqli tomonlari yoritiladi. Qiyosiy tahlil natijalari mehnat konseptining o‘zbek madaniyatida ko‘proq axloqiy va jamoaviy qadriyatlar, ingliz madaniyatida esa individual mas’uliyat va shaxsiy muvaffaqiyat bilan bog‘liq holda shakllanganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: mehnat konsepti, qiyosiy tilshunoslik, maqollar, diniy matnlar, lingvomadaniyat.

Аннотация. В данной статье концепт «труд» в узбекском и английском языках анализируется в сравнительном аспекте на основе народных пословиц, литературных источников и религиозных текстов. В ходе исследования определяются семантическая структура концепта труда, его оценочные характеристики, а также национально-культурные особенности. Результаты сравнительного анализа показывают, что в узбекской культуре концепт труда в большей степени связан с нравственными и коллективными ценностями, тогда как в английской культуре он формируется в контексте индивидуальной ответственности и личного успеха.

Ключевые слова: концепт труда, сопоставительное языкознание, пословицы, религиозные тексты, лингвокультура.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the concept of “labor” in the Uzbek and English languages based on folk proverbs, literary sources, and religious texts. The research identifies the semantic structure of the concept of labor, its evaluative characteristics, and its national and cultural features. The results of the comparative analysis show that in Uzbek culture the concept of labor is more closely associated with moral and collective values, whereas in English culture it is shaped in connection with individual responsibility and personal success.

Keywords: concept of labor, comparative linguistics, proverbs, religious texts, linguoculture.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi til va tafakkur o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritishda muhim nazariy birlik sifatida qaraladi. Chunki har bir til muayyan xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini o‘zida aks ettiradi. Shu jihatdan yondashilganda, “mehnat” konsepti barcha xalqlar madaniyatida markaziy o‘rin egallovchi universal tushunchalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Mehnat inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, u nafaqat moddiy ehtiyojlarni qondirish vositasi, balki axloqiy kamolot, ijtimoiy mas’uliyat va diniy e’tiqod bilan chambarchas bog‘liq hodisa hisoblanadi. Ana shu omillarni inobatga olgan holda, mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillarida mehnat konseptining qadimiy ildizlari xalq maqollari, adabiy manbalar va diniy matnlar asosida qiyosiy tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Ingliz adabiyotida ham mehnat konsepti muhim mavzulardan biri sifatida keng yoritilgan. J.Chaucer, W.Shakespeare kabi adiblar asarlarida mehnat insonning ijtimoiy mavqei va jamiyatdagi o‘rnini belgilovchi omil sifatida tasvirlanadi. Keyinchalik Sanoat inqilobi davrida mehnat konsepti yangi mazmun kasb etib, mehnat va vaqt, unumdorlik va mas’uliyat tushunchalari bilan yanada boyitilgan. Natijada mehnat ingliz madaniyatida iqtisodiy samaradorlik va shaxsiy muvaffaqiyat bilan bevosita bog‘liq tushuncha sifatida mustahkam o‘rin egallagan.

Diniy va axloqiy qarashlar ingliz xalq og‘zaki ijodida ham o‘z aksini topgan. Ingliz xalq maqollarida mehnat konsepti ko‘pincha muvaffaqiyat va farovonlik bilan bog‘liq holda ifodalanadi. “No pain, no gain”, “Hard work pays off”, “Practice makes perfect” kabi maqollar insonning shaxsiy sa’y-harakati va uzluksiz mehnatini muhim qadriyat sifatida ilgari suradi. Bu birliklarda mehnat individual muvaffaqiyatga erishishning asosiy sharti sifatida namoyon bo‘lib, ingliz madaniyatiga xos pragmatik yondashuvni aks ettiradi. Ushbu qarashlar ingliz tilida mehnatga nisbatan ijobiy baholovchi til birliklarining keng tarqalishiga sabab bo‘lgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot qiyosiy-tipologik va lingvomadaniy yondashuv asosida olib borildi. Tahlil jarayonida o‘zbek va ingliz tillaridagi maqollar, badiiy asarlar hamda diniy manbalardan olingan matnlar semantik va konseptual tahlil usullari yordamida o‘rganildi. Shuningdek, “mehnat” konseptining yadroviy va periferik komponentlarini aniqlash uchun kontekstual va interpretativ tahlil metodlaridan foydalanildi.

Tahlillar va natijalar. Avvalo, konsept tushunchasining nazariy asoslariga murojaat qilish zarur. Zamonaviy tilshunoslikda konsept kognitiv va lingvomadaniy yondashuvlar doirasida muhim ilmiy kategoriya sifatida talqin etiladi. Konsept inson ongida shakllangan, til birliklari orqali ifodalanadigan hamda ma’lum bir madaniyatga xos bilimlar, tasavvurlar va qadriyatlarni o‘zida mujassamlashtirgan mental tuzilma hisoblanadi. Shu bois “mehnat” konsepti ham faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki ijtimoiy, madaniy va axloqiy hodisa sifatida tadqiq etiladi. Kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan konseptlar insonning borliqni anglash jarayonida yuzaga keladigan umumlashtirilgan bilimlar tizimi sifatida izohlanadi. Aynan shu jarayonda mehnat konsepti inson faoliyatining eng qadimiy shakllaridan biri sifatida shakllanib, tarixiy rivojlanish davomida mazmunan boyib borgan. Ushbu konsept tarkibida “harakat”, “mehnatsevarlik”, “sabr-toqat”, “mas’uliyat”, “natija”, “halollik” kabi muhim semantik komponentlar mavjud bo‘lib, ular turli til birliklari orqali ifodalanadi va milliy tafakkur xususiyatlarini aks ettiradi.

Biroq mehnat konseptini faqat kognitiv jihatdan talqin qilish yetarli emas. Lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan qaralganda, mazkur konsept muayyan xalqning mentaliteti va qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi muhim madaniy fenomen sifatida namoyon bo‘ladi. Har bir madaniyatda mehnatga bo‘lgan munosabat ijtimoiy

tuzilma, diniy qarashlar va tarixiy tajriba bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Shu sababli mehnat konsepti umumiy, ya’ni universal xarakterga ega bo‘lsa-da, uning milliy-madaniy talqini turli tillar va madaniyatlarda o‘ziga xos farqlarga ega bo‘ladi. Struktur jihatdan mehnat konsepti yadroviy va periferik elementlardan tashkil topadi. Konseptning yadrosida insonning ongli va maqsadli faoliyati, jamiyat uchun foydali bo‘lgan harakatlar mujassam bo‘lsa, periferik qatlamida mehnat bilan bog‘liq axloqiy baholar, emotsional munosabatlar hamda ijtimoiy stereotiplar o‘rin oladi. Aynan ushbu periferik qatlamni aniqlashda xalq maqollari, frazeologizmlar va badiiy matnlar muhim manba hisoblanadi.

Shuningdek, mehnat konsepti baholovchi xarakterga ega bo‘lib, aksariyat madaniyatlarda ijobiy konnotatsiya bilan ifodalanadi. Mehnatsevarlik fazilat sifatida ulug‘lanib, dangasalik salbiy baholanadi. Bu holat til birliklarida, ayniqsa paremiologik materiallarda yaqqol namoyon bo‘lib, mehnat konseptining madaniy va axloqiy mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi.

O‘zbek tilida “mehnat” konsepti xalqning tarixiy hayot tarzi, ijtimoiy munosabatlari va madaniy qadriyatlari bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan bo‘lib, bu jarayon uzoq tarixiy taraqqiyot mahsuli hisoblanadi. Xususan, dehqonchilik, chorvachilik va hunarmandchilikka asoslangan turmush tarzi mehnatning kundalik hayotda yetakchi ahamiyat kasb etishiga olib kelgan. Natijada mehnat tushunchasi xalq tafakkurida faqat jismoniy faoliyat sifatida emas, balki axloqiy fazilat, sabr-toqat va halollik mezoni sifatida ham qaralgan. Shu jihatdan, o‘zbek tilida mehnat konsepti keng semantik maydonni qamrab oladi. Mazkur konseptning bunday keng talqini, avvalo, uning leksik ifodasida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilida mehnat, ish, ter to‘kish, rizq topish, halol mehnat kabi leksemalar mehnat jarayonining turli tomonlarini ifodalab, bir-birini mazmunan to‘ldirib keladi. Ushbu birliklar orqali mehnatning mashaqqatli jarayoni, uning ijtimoiy ahamiyati va natijasi ifodalanadi. Masalan, “ter to‘kib ishlamoq” birikmasi mehnatning qiyinchilik bilan kechishini ko‘rsatar ekan, shu bilan birga uning sharafligi va qadrlanishi lozim bo‘lgan faoliyat ekanini ham ta’kidlaydi. Demak, leksik birliklar mehnat konseptining baholovchi xususiyatini ham ochib beradi. Leksik birliklardan tashqari, mehnat konseptining xalq ongidagi mustahkam o‘rnini aniqlashda paremiologik materiallar alohida ahamiyatga ega. Maqol va matallar asrlar davomida shakllangan ijtimoiy tajribaning til orqali ifodalangan shakli bo‘lib, ular mehnatga bo‘lgan munosabatni aniq va lo‘nda tarzda ifodalaydi. “Mehnat qilgan to‘yadi”, “Mehnat – sharaf”, “Ter to‘kmasang, non topmassan” kabi maqollarda mehnat inson hayotining ajralmas sharti sifatida baholanadi. Bu birliklarda mehnatning natijaga yo‘naltirilganligi, uning halol rizq manbai ekanligi va jamiyat tomonidan ijobiy baholanishi yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu orqali paremiologik birliklar mehnat konseptining tarbiyaviy va axloqiy mazmunini ham ochib beradi. Mehnat konsepti nafaqat xalq og‘zaki ijodida, balki yozma adabiyotda ham muhim mavzu sifatida keng yoritilgan. Xususan, o‘zbek mumtoz adabiyotida mehnat ma’naviy kamolot bilan uzviy bog‘liq holda talqin etiladi. Alisher Navoiy asarlarida ilm olish, hunar egallash va uzluksiz

mehnat insonni komillikka yetaklovchi asosiy omillar sifatida ko'rsatiladi. Navoiy mehnatsiz muvaffaqiyatga erishib bo'lmasligini ta'kidlash orqali mehnatni oddiy faoliyat emas, balki insoniy fazilat darajasiga ko'taradi. Bu esa mehnat konseptining adabiy tafakkurdagi falsafiy talqinini namoyon etadi.

Bunday adabiy qarashlar o'z navbatida diniy-axloqiy tasavvurlar bilan ham chambarchas bog'langan. Shu sababli o'zbek tilida mehnat konsepti islomiy qadriyatlar bilan mustahkamlangan holda shakllanganini ko'rish mumkin. Islom ta'limotiga ko'ra, halol mehnat ibodat bilan tenglashtiriladi, bu esa mehnatga bo'lgan munosabatni yanada yuksak darajaga ko'taradi. Ushbu qarashlar halol mehnat, rizq, baraka kabi til birliklarida o'z ifodasini topgan. Natijada o'zbek xalqining mehnatga bo'lgan munosabatida axloqiy va ma'naviy mezonlarning ustuvorligi yaqqol seziladi. Aynan mana shu jihat mehnat konseptining islom manbalaridagi talqini bilan bevosita bog'liqdir.

Yuqorida ta'kidlangan diniy-axloqiy qarashlar islom manbalarida mehnat konseptining qanday talqin etilganini ko'rib chiqishni taqozo etadi. Islom manbalarida mehnat inson hayotining muhim va ajralmas qismi sifatida talqin qilinib, u inson faoliyatining ma'naviy mezoni sifatida ham baholanadi. Qur'oni Karim va hadislarida mehnat nafaqat moddiy ehtiyojlarni qondirish vositasi, balki axloqiy poklik, halol rizq va ijtimoiy mas'uliyat ifodasi sifatida yuksak qadrlanadi. Shu bois islom ta'limotida insonning mehnati uning jamiyatdagi o'rni va ma'naviy kamoloti bilan uzviy bog'liq holda talqin qilinadi. Islomiy manbalarda bu qarashlar, avvalo, Qur'oni Karim oyatlarida o'z ifodasini topadi. Qur'onda mehnat insonning shaxsiy mas'uliyati bilan bevosita bog'langan holda talqin qilinadi. "Inson uchun faqat o'zi qilgan mehnati bordir" (Najm surasi, 39-oyat) oyati mehnatning adolat va javobgarlik tamoyillariga asoslanganini yaqqol ko'rsatadi. Ushbu oyatda insonning har bir sa'y-harakati o'ziga qaytishi, mehnatsiz natijaga erishib bo'lmasligi alohida ta'kidlanadi. Bundan tashqari, Qur'onda inson yer yuzini obod qilish vazifasi bilan yaratilgani qayd etilib, bu jarayonda faol mehnat qilish zarurligi uqtiriladi. Qur'ondagi ushbu g'oyalar hadislar orqali mantiqan davom ettiriladi va yanada mustahkamlanadi. Hadislarda Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) halol mehnat bilan topilgan rizqni eng afzal rizq sifatida ta'riflaganlar. Mehnat qilish dangasalik va boshqalarga qaram bo'lib yashashdan ustun qo'yiladi. Jumladan, insonning o'z qo'li bilan mehnat qilib topgan rizqi eng pok rizq ekanligi qayta-qayta ta'kidlanadi. Bu esa islom ta'limotida mehnatning iqtisodiy mazmuni bilan bir qatorda, uning chuqur axloqiy va diniy ahamiyatga ham ega ekanini ko'rsatadi. Islom manbalarida mehnat va ibodat o'rtasidagi uyg'unlik masalasi ham muhim o'rin tutadi. Mehnat halol niyat bilan amalga oshirilganda ibodat darajasiga ko'tarilishi mumkinligi ta'kidlanadi. Shu sababli islom ta'limotida dunyoviy faoliyat va diniy burch bir-biriga zid qo'yilmaydi, aksincha, ular o'zaro uyg'un va bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar sifatida talqin qilinadi. Aynan shu uyg'unlik musulmon jamiyatlarida, jumladan o'zbek xalqida, mehnatga bo'lgan ijobiy, mas'uliyatli va ongli munosabatning shakllanishiga mustahkam asos bo'lib xizmat qilgan.

Shuningdek, islomiy manbalarda jamiyat farovonligi uchun mehnat qilish, oila a'zolarini halol rizq bilan ta'minlash muhim burch sifatida qaraladi. Mehnat qilmasdan boshqalarga yuk bo'lish qoralangan. Bu jihatlar musulmon axloqiy tafakkurida mehnatsevarlik, mas'uliyat va adolat tamoyillarining ustuvor ekanini ko'rsatadi.

Oldingi bo'limlarda o'zbek tilida mehnat konseptining milliy, diniy va axloqiy asoslari tahlil qilindi. Endilikda ushbu konseptning ingliz tilidagi shakllanish jarayonini ko'rib chiqish, qiyosiy tahlil uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ingliz tilida "mehnat" konsepti tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillar ta'sirida shakllangan murakkab lingvomadaniy hodisa hisoblanadi. Ushbu konsept asosan work va labour leksemalari orqali ifodalanib, ularning semantik maydoni ingliz jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi, iqtisodiy rivoji hamda diniy qarashlari bilan chambarchas bog'liq holda rivojlangan. Tarixiy jihatdan ingliz jamiyatida mehnat tushunchasi turli davrlarda turlicha mazmun kasb etgan. Xususan, feodal tuzum davrida mehnat asosan jismoniy faoliyat va majburiy xizmat sifatida talqin qilingan. Shu davrda labour leksemasi og'ir jismoniy mehnat, mashaqqat va zo'riqishni anglatgan bo'lsa, work tushunchasi nisbatan kengroq semantik maydonga ega bo'lib, har qanday faoliyatni, jumladan aqliy va ijodiy mehnatni ham qamrab olgan. Mazkur farqlanish ingliz tilida mehnat konseptining ichki semantik strukturasi shakllantirib, uning ko'p qirrali xususiyatini belgilab bergan. Ingliz madaniyatida mehnat konseptining mazmunan boyishida diniy qarashlar, xususan protestant etikasi alohida ahamiyat kasb etgan. Protestant ta'limotiga ko'ra, mehnatsevarlik, intizom va tejamkorlik insonning asosiy axloqiy fazilatlar sifatida qaralgan. Shu sababli mehnat nafaqat tirikchilik manbai, balki shaxsiy mas'uliyat va jamiyat oldidagi burchning ifodasi sifatida talqin qilingan.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, mazkur tadqiqotda o'zbek va ingliz tillarida "mehnat" konseptining shakllanishi, uning tarixiy ildizlari hamda lingvomadaniy xususiyatlari xalq maqollari, adabiy manbalar va diniy matnlar asosida qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari mehnat konseptining har ikki til va madaniyatda muhim, ijobiy baholanuvchi va universal tushuncha ekanini tasdiqlaydi. O'zbek tilida mehnat konsepti, asosan, halollik, sabr-toqat, baraka va jamoaviylik kabi axloqiy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Bu holat xalq maqollarida, mumtoz va zamonaviy adabiyotda, shuningdek, islomiy manbalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Shu sababli mehnat o'zbek madaniyatida nafaqat moddiy ehtiyojlarni qondirish vositasi, balki insonning ma'naviy kamolotini ta'minlovchi asosiy omil sifatida talqin etiladi. Ingliz tilida esa mehnat konsepti tarixiy rivojlanish jarayonida individual mas'uliyat, intizom va shaxsiy muvaffaqiyat bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Ingliz xalq maqollari, adabiy asarlar hamda xristian diniy manbalarida mehnat insonning jamiyatdagi mavqei belgilovchi va farovonlikka eltuvchi muhim omil sifatida ko'rsatiladi. Bu madaniyatda mehnat ko'proq individual faoliyat, shaxsiy tashabbus va natijadorlik bilan uyg'unlashgan. Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, mehnat

konsepti mazmun jihatidan universal bo'lsa-da, uning talqini milliy-madaniy xususiyatlarga ega. O'zbek madaniyatida mehnatning axloqiy va jamoaviy jihatlari ustuvor bo'lsa, ingliz madaniyatida uning pragmatik va individual tomonlari yetakchi o'rinni egallaydi. Shunga qaramay, har ikki madaniyatda ham mehnat insoniy fazilat sifatida yuksak qadrlanadi va dangasalik salbiy baholanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mehnat konseptining qiyosiy tahlili til, madaniyat va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Mazkur tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik va konseptologiya sohalarida olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Juraev, G.A. (2020). Mehnat konseptining lingvomadaniy xususiyatlari: o'zbek va ingliz tillari qiyosiy tahlili. – Toshkent: Fan va Texnologiya.
2. Muhammadova, S.S. (2018). Ingliz va o'zbek maqollari orqali mehnat konseptini o'rganish. – Toshkent: O'zbekistonda tilshunoslik jurnali, 2(15), 45-57.
3. Rakhmonova, A. (2019). Ingliz va o'zbek maqollaridagi mehnat va dangasalik motivlari. – Toshkent: Lingvistika va madaniyat, 5(8), 33-42.
4. Imom al-Buxoriy. Al-Jome' as-sahih.(Hadislarda halol mehnat va dangasalikning madaniy-axloqiy bahosi ko'rsatiladi)

